

Əliyeva Məleykə İlham qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Mülki hüquq kafedrasının “Mülki və təsərrüfat hüququ” ixtisaslaşması üzrə II kurs magistrantı, “Yasamal-71” Mənzil Mülkiyyətçilərinin

Müştərək Cəmiyyətində hüquqşünas

Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, H.Zərdabi pr., 92A

E-mail: m.liyvaa.a@gmail.com

UOT 347

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.041.2026.4055>

MÜQAVİLƏ ŞƏRTLƏRİ

Açar sözlər: müqavilə, standart müqavilə şərtləri, təsadüfi müqavilə şərtləri, müqavilə strukturu.

Ключевые слова: договор, стандартные условия договора, случайные условия договора, структура договора.

Keywords: contract, standard contract terms, incidental contract terms, contract structure.

Giriş

Mülki hüquq münasibətlərinin səmərəli və sabit həyata keçirilməsi üçün mülki müqavilələr əsas hüquqi alət kimi çıxış edir. Müqavilənin hüquqi qüvvəyə minməsi və tərəflər üçün məcburi hüquqi nəticələr doğurması onun şərtlərinin düzgün müəyyən edilməsindən asılıdır. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – AR MM) 390–422-ci maddələri müqavilə azadlığı, şərtlərin müstəqil müəyyən edilə bilməsi və tərəflərin iradə sərbəstliyinin təmin olunması kimi fundamental prinsipləri əhatə edir.

Müqavilə şərtləri yalnız tərəflərin hüquq və vəzifələrinin konturlarını müəyyən etmir, həm də iqtisadi münasibətlərin sabitliyini təmin edən normativ çərçivə yaradır. Bu səbəbdən mülki dövriyyənin bütün sahələrində – əmlak dövriyyəsi, xidmət münasibətləri, tikinti sektorunda, kommersiya müqavilələrində – şərtlərin

düzgün formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Əsas hissə

Mülki müqavilə şərtləri tərəflərin razılığı əsasında müəyyən edilən və müqavilənin hüquqi təbiətini aydınlaşdıran müddəalardır. Şərtlər hüquqi konstruksiyanın əsas elementlərindən biri sayılır və tərəflər arasındakı hüquqi əlaqənin məzmununu formalaşdırır. Müqavilənin məzmunu dedikdə, tərəflərin razılaşdıqları şərtlərin məcmusu başa düşülür. Hər bir şərtin öz məzmunu vardır.

Müqavilələr hüquqi mahiyyətinə görə bir sıra şərtlər əsasında formalaşır. Bu şərtlər üç əsas qrupa bölünür:

1. Müqavilənin mühüm şərtləri;
2. Müqavilənin standart (adi) şərtləri;
3. Müqavilənin təsadüfi (əlavə) şərtləri.

Mühüm şərtlər müqavilənin mövcudluğu üçün zəruri hesab edilən və tərəflər arasında razılaşdırılması tələb olunan əsas müddəaları əhatə edir. Bu kateqoriyaya ilk növbədə predmetə dair şərtlər daxildir. Müqavilənin məzmununda predmet, qiymət, müddət və digər məsələlər barədə şərtlər yer ala bilər, lakin bütün müqavilələr üçün ümumi şəkildə mütləq və əvəzedilməz olan yalnız predmetlə bağlı şərtədir. Digər şərtlər konkret müqavilənin xarakterindən asılı olaraq mühüm hesab oluna və ya olunmaya bilər. Predmetin dəqiq və aydın göstərilməməsi müqavilənin hüquqi nəticə doğurmamasına səbəb olur. Bu ba-

xımdan AR MM-in 324.6-cı maddəsinə əsasən, əgər tərəflərin iradəsi nə mətnin zahiri ifadəsinə, nə də digər hallara görə dəqiq müəyyən edilə bilmirsə, belə razılaşma əqd kimi mövcud sayılır [1].

Mühüm şərtlərin növbəti qrupuna qanunla xüsusi olaraq həmin növ müqavilələr üçün zəruri hesab edilən şərtlər daxildir. Məsələn, girov müqaviləsində tərəflərin tam adı və ünvanı, girovun predmeti, girovla təmin edilən öhdəliyin mahiyyəti, həcmi və icra müddəti mütləq göstərməlidir.

Mühüm şərtlərin üçüncü aspekti isə tərəflərdən hər hansı birinin tələb etdiyi və razılaşdırılması zəruri olan şərtlərdən ibarətdir. Əgər tərəflər müqavilənin bütün mühüm hesab edilən şərtləri barədə qanunla tələb olunan formada razılıq əldə edə bilsə, müqavilə bağlanmış sayılır.

Müqavilənin standart şərtləri dedikdə, əvvəlcədən formalaşdırılmış və təkrar-təkrar tətbiq olunması nəzərdə tutulan, bir tərəfin qarşı tərəfə təqdim etdiyi şərtlər başa düşülür. Bu şərtlər vasitəsilə ümumi hüquqi normalardan kənara çıxan və həmin normaları tamamlayan xüsusi qaydalar müəyyən edilir [1]. Xüsusilə də, əgər vəkalət alan bu tip əqdləri müstəqil peşə fəaliyyəti çərçivəsində həyata keçirirsə və ya xidmət göstərirsə, mizdun ödənilməsi qəbul edilmiş hesab edilir. Bu normadan belə anlaşılır ki, tapşırıq müqaviləsi həm ödənişli, həm də ödənişsiz ola bilər.

Ümumiyyətlə, müqavilələrin tərtibi işgüzar münasibətlərdə tərəflərin öhdəlik və hüquqlarını hüquqi formada ifadə edir. Müqavilə strukturu çərçivəsində spesifik terminlər və hüquqi formullar tətbiq olunur. Müqavilə hazırlanması qaydalarına əsasən bu terminləri təhlil etmək, “müqavilə müddəası” məfhumunu və onun müqavilə şərtlərindən fərqi anlamaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [4, s. 22].

AR MM-in 417-ci maddəsinə əsasən müqavilənin standart şərtlərinin xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid edə bilərik [2, s. 33]:

➤ Standart müqavilə şərtləri, qarşılıqlı tərəflərdən birinin digərinə təklif etdiyi əvvəlcədən müəyyən edilmiş təkrar istifadə şərtləridir;

➤ Xüsusi olaraq şərtləndirmiş müqavilə, adi müqavilə şərtləri kimi qəbul edilmir;

➤ Tərəflərin qəbul etdiyi şərtlər standart şərtlərə nisbətən üstünlük təşkil edir.

AR MM-in 418-ci maddəsində müqavilənin tərkib hissəsinə çevrilən standart şərtlərdən bəhs edilərək qeyd edilir ki, müqavilənin standart şərtlərinin müqavilənin tərkib hissəsinə çevrilməsi o halda mümkündür ki, təklif edən tərəf vizual olaraq qeyd edib və şərtlər barədə istinad versin, qarşı tərəfin isə şərtlərlə tanış olmaq imkanı varsa və bu istinadlara razıdırsa, qəbul edərsə onda müqavilənin standart şərtləri müqavilənin tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Həmin maddənin ikinci bəndində göstərilir ki, müqaviləni bağlayan tərəflərdən biri sahibkardırsa, standart müqavilə şərtləri əsas komponentə çevrilir.

Təsədüfi şərtlər isə standart şərtləri ya dəyişdirir, ya da onları tamamlayır və yalnız müqavilənin mətninə daxil edildiyi zaman hüquqi qüvvəyə malik olur.

AR MM istehlakçıların haqsız müqavilə şərtlərindən müdafiəsi üçün mərhələli bir hüquqi mexanizm müəyyən edir. Bu mexanizmin ilk elementi aşağıdakı kimidir:

(A) Müqavilə şərtinin haqsız olub-olmamasının araşdırılması zamanı həmin şərtin tərəflər tərəfindən ətraflı şəkildə razılaşdırılıb-razılaşdırılmaması müəyyən edilməlidir. Bu tələb AR MM-in 417.2-ci maddəsindən irəli gəlir. Həmin maddəyə əsasən, əgər müqavilə şərtləri tərəflərin qarşılıqlı iradəsi ilə dəqiq şəkildə müəyyən olunubsa, onlar standart şərt hesab edilmir. Ümumilikdə, AR MM-in 20-ci fəslinin 3-cü paragrafi, xüsusən də 417.2-ci maddə göstərir ki, yalnız standart şərtlər – yəni qarşılıqlı müzakirə olunmayan, birtərəfli qaydada təqdim edilən şərtlər – haqsız şərt kimi qiymətləndirilə bilər.

Müqavilənin standart şərtlərinin anlayışı isə AR MM-in 417.1-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Həmin maddəyə görə, standart şərtlər əvvəlcədən hazırlanmış, təkrar istifadəyə yönəlmiş və bir tərəf tərəfindən qarşı tərəfə təqdim edilən, eyni zamanda ümumi normalardan fərqlənən və onları tamamlayan qaydalardır. Maddənin məzmununa əsaslanaraq standart şərtlərin bir neçə əsas xüsusiyyətini ayırd etmək mümkündür:

1. Əvvəlcədən və birtərəfli qaydada hazırlanması: Standart şərtlər adətən iqtisadi cəhətdən üstün mövqedə olan tərəf tərəfindən öncədən tərtib edilir və istehlakçı ilə müzakirə edilmir. İstehlakçı bu şərtlərin məzmununa təsir göstərə bilmədiyi kimi, müqavilə imzalanarkən də onları dəyişdirmək imkanına malik olmur. Bu isə müqavilə hüququnun əsas prinsiplərindən olan “tərəflərin bərabərliyi” prinsipini pozur.

2. Ümumi və mücərrəd xarakter daşması: Standart şərtlər konkret bir müqavilə münasibətini deyil, daha geniş miqyasda müəyyən kateqoriyaya aid müqavilələri tənzimləmək məqsədilə hazırlanır. Müqaviləni hazırlayan tərəf həmin şərtləri ya ayrıca istinadla, ya da birbaşa mətndə göstərməklə onları müqavilənin ayrılmaz hissəsinə çevirir.

3. Çoxsaylı müqavilələr üçün əvvəlcədən tərtib edilməsi: Standart şərtlər eyni tipli və çoxsaylı müqavilələrdə (kredit, sığorta və digər tipik müqavilələrdə) təkrar istifadəyə uyğun şəkildə əvvəlcədən hazırlanmış olur.

Göründüyü kimi, haqsız müqavilə şərtinin əsas ilkin əlaməti ondan ibarətdir ki, həmin şərt satıcı (istehsalçı, icraçı, kredit verən) tərəfindən istehlakçı ilə fərdi qaydada müzakirə olunmadan, yəni tərəflər arasında müfəssəl razılaşdırılmadan birtərəfli qaydada müqaviləyə daxil edilir. “Fərdi qaydada müzakirə edilməməsi” ifadəsi istehlakçının müqavilə bağlanarkən onun məzmununa real təsir imkanının olmamasını göstərir.

(B) Müqavilə şərtinin haqsız olub-olmamasının müəyyən edilməsi zamanı ikinci mühüm

məqam həmin şərtin ümumiyyətlə müqavilənin tərkib hissəsinə daxil olub-olmamasının araşdırılmasıdır. Bu tələbi AR MM-in 418.1-ci maddəsi müəyyən edir. Həmin maddəyə əsasən, standart şərtlər yalnız o halda müqavilənin tərkib hissəsi hesab edilir ki, onları irəli sürən tərəf müqavilə bağlanan yerdə həmin şərtlərə açıq şəkildə istinad etmiş olsun və digər tərəfə bu şərtlərlə tanış olmaq və razı olduğu halda qəbul etmək imkanını verilsin. Deməli, qanunverici tələb edir ki, standart şərti təqdim edən tərəf onu qarşı tərəfin diqqətinə aydın və görünən şəkildə çatdırsın. Məsələn, əgər standart şərtlər müqavilə təklifinin (ofertanın) yazıldığı sənədin arxa hissəsində yerləşdirilibsə, sənədin ön səhifəsində həmin şərtlərə açıq istinad verilməlidir; elektron qaydada bağlanan müqavilələrdə isə istehlakçının sifariş verməzdən əvvəl saytda standart şərtlərlə tanış ola bilməsi kifayətdir.

Bu mövzu üzrə xarici məhkəmə təcrübəsi də diqqətəlayiqdir. İngiltərə Apellyasiya Məhkəməsi “Interfoto vs. Stiletto” işi üzrə qərarında belə qeyd etmişdir: “Əgər müqavilə şərti qeyri-adi və ya ağır xarakter daşıyarsa və qarşı tərəfin bu şərtdən xəbərdar olması çətin görünürsə, həmin şərt yalnız onu irəli sürən tərəf bu şərtin qarşı tərəfin diqqətinə ədalətli şəkildə çatdırıldığını sübut etdikdə etibarlı hesab edilə bilər. Bu meyar gözlənilmədiyindən, “Interfoto” həmin şərtə istinad edə bilməz” [3, s. 45].

İngiltərə Yüksək Məhkəməsinin “Thornton vs. Shoe Lane Parking” işi üzrə 17 dekabr 1970-ci il tarixli qərarı da mühüm əhəmiyyətə malikdir. İşin halları belə olmuşdur: iddiaçı avtomobili ilə ilk dəfə daxil olduğu avtomatik qarajda quraşdırılmış aparat tərəfindən verilmiş bileti götürmüş, yaşıl işıq yandıqdan sonra içəri daxil olaraq maşını park etmişdir. Geri qayıtdıqda nəqliyyat hadisəsi nəticəsində maşına dəymiş zərəri görmüş və qaraj sahibindən zərərin ödənilməsini tələb etmişdir. Qaraj sahibi isə təqdim edilmiş biletdə məsuliyyətin istisna edildiyinə dair

şərtin mövcudluğunu əsas gətirmişdir. Biletə maşının daxilolma tarixi və çıxarılarkən təqdim edilməsinin zəruriliyi göstərilir, alt küncdə kiçik hərflərlə bu prosesin qarajda nümayiş olunan şərtlərlə tənzimləndiyi qeyd edilirdi. Aparatın arxasında yerləşən sütunda 8-lik ölçülü hərflərlə “şərtlər” yazılmışdı. Həmin şərtlərdən biri avtomobilə qarajda olduğu müddətdə dəyən zərəərə görə cavabdehin məsuliyyət daşmadığını bildirirdi [3, s. 45-46].

Məhkəmə belə nəticəyə gəlmişdir: “Bu cür geniş və hüquqları məhdudlaşdıran şərtin tətbiqi yalnız onun ön açıq şəkildə nəzərə çarpdırıldığı hallarda mümkündür. ... Şərtin lazımi səviyyədə diqqətə çatdırılması üçün onun qırmızı hərflərlə yazılması və üzərində “qırmızı əl” işarəsi olması kimi aydın formada təqdim edilməsi tələb olunur”.

(C) Müqavilə şərtinin haqsız olub-olmamasının müəyyən edilməsində əsas meyar həmin şərtin etimad və vicdanlılıq prinsiplərinə zidd formada müqavilənin qarşı tərəfinə zərər yetirib-yetirməməsidir. Bu mərhələdə AR MM-in 418.1-ci maddəsinə uyğun olaraq müqaviləyə daxil edilmiş standart şərtlərin məzmunu təhlil olunur. Belə bir hüquqi qiymətləndirmə ona görə zəruridir ki, standart şərt müqavilə tərəflərindən biri tərəfindən əvvəlcədən, birtərəfli qaydada formalaşdırılır və digər tərəfin həmin şərtlərə təsir etmək imkanı olmur.

AR MM-in 420.1 və 420.3-cü maddələrində etibarsız hesab edilən standart şərtlərin siyahısı göstərilmişdir. Həmin maddələrin dispozisiyasından (“sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmayan fiziki şəxslər” ifadəsinin işlədilməsindən) belə nəticə çıxır ki, həmin siyahı yalnız fiziki şəxs olan istehlakçılarla bağlanmış müqavilələrə şamil olunur. Bu müddəə hüquqi şəxs olan istehlakçılara tətbiq edilmir; halbuki “istehlakçı” anlayışı “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən hüquqi şəxsləri də əhatə edir [3; 5].

Eyni zamanda nəzərə alınmalıdır ki, qanunda göstərilən siyahı qapalı xarakter daşımır və bütün mümkün etibarsız şərtləri tam əhatə etmir. Əgər iddia edilən haqsız standart şərt 420.1 və 420.3-cü maddələrdə sadalanan şərtlərlə uyğun gəlmirsə, mübahisə AR MM-in 420.2-ci maddəsinə əsasən həll olunmalıdır. Bu maddəyə görə, standart şərt müqaviləyə daxil edilmiş olsa belə, əgər o, etimad və vicdanlılıq prinsiplərinə zidd şəkildə müqavilənin qarşı tərəfi üçün zərərlidirsə, etibarsız sayılır. Belə hallarda şərtin müqaviləyə daxil edilməsi zamanı mövcud olan şərait, tərəflərin maraqları və digər müvafiq hüquqi amillər nəzərə alınmalıdır.

Nəticə

Mülki müqavilə şərtləri hüquqi münasibətlərin sabitliyinin, tərəflərin qarşılıqlı etimadının və şəffaflığın əsas təminatlarından biridir. Onların düzgün və dəqiq formalaşdırılması yalnız müqavilə azadlığının reallaşmasına deyil, həm də müqavilə tərəflərinin maraqlarının etibarlı müdafiəsinə xidmət edir. Müasir hüquqi tənzimləmə çərçivəsində qanunvericilik müqavilə şərtlərinin müəyyən edilməsində tərəflərə geniş sərbəstlik tanıyır və onlara öz hüquqlarını və öhdəliklərini sərbəst şəkildə müəyyən etmək imkanı verir. Lakin praktika göstərir ki, şərtlərin qeyri-dəqiq, natamam və ya bir-birinə zidd şəkildə tərtib olunması tərəflər arasında mübahisələrin yaranmasına, hüquqi münasibətlərin qeyri-sabitliyinə və bəzən maliyyə itkilərinə səbəb olur.

Bu baxımdan, müqavilə şərtlərinin elmi əsaslarla işlənməsi, hüquqi texnika prinsiplərinə uyğun şəkildə tənzimlənməsi və hər bir şərtin hüquqi effektinin dəqiq müəyyən edilməsi müasir mülki hüququn prioritet istiqamətlərindən biri hesab olunur. Yalnız bu halda müqavilələr həm tərəflərin hüquqlarını tam qoruyacaq, həm də məhkəmə və arbitraj təcrübəsində anlaşılmazlıq və ziddiyyətlərin qarşısını ala biləcək etibarlı hüquqi mexanizm kimi çıxış edə bilər. Nəticə

etibarilə, müqavilə şərtlərinin peşəkar, sistemli və elmi yanaşma əsasında hazırlanması hüquqi sabitliyin, iqtisadi münasibətlərin davamlılığının

və cəmiyyətdə etimadın qorunmasının əsas prediktoru kimi qiymətləndirilə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi // Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 1999-cu il tarixli 779-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir: [Elektron resurs] /URL: <https://e-qanun.az/framework/46944>.
2. Bəhramlı R. Müqavilənin standart şərtləri // ELMİ TƏDQİQAT Beynəlxalq onlayn elmi jurnal. İmpakt Faktor: 0.864. 2023 / Cild: 3 Sayı: 4 / s. 31-34
3. Əliyev M. Qanunvericilik prizmasından istehlakçıların haqsız müqavilə şərtlərinə qarşı müdafiə mexanizmləri // Azərbaycan Vəkili jurnalı, – 2013/2, – s.43-49
4. Həsənov, Ə. İş və xidmət müqavilələri: Mülki Məcəllənin kommentariyası. İkinci nəşr. Bakı: Adventa MMC, 2013, 418 s.
5. “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 19 sentyabr 1995-ci il tarixli 1113 nömrəli Qanunu: [Elektron resurs] /URL: <https://e-qanun.az/framework/9479>

Алиева Малейка Ильхам гызы,

магистрант II курса по специальности «Гражданское и хозяйственное право»
кафедры гражданского права юридического факультета Бакинского государственного университета,
Жилищно-строительный кооператив «ФЕБА»

УСЛОВИЯ КОНТРАКТА

РЕЗЮМЕ

В статье подробно исследуются правовая сущность условий гражданско-правового договора, их функциональная роль и нормативно-системные задачи, которые они выполняют в процессе формирования договорных отношений. Поскольку условия договора являются основным конструктивным элементом, определяющим права и обязанности сторон, их правильное установление имеет ключевое значение как для реализации принципа свободы договора, так и для эффективного исполнения договорных обязательств. В этом контексте особое внимание уделяется классификации условий договора, включая существенные, стандартные и случайные условия, а также их теоретико-правовым особенностям и месту в договорных отношениях.

В статье также отдельно анализируется правовое регулирование условий договора в контексте Гражданского кодекса Азербайджанской Республики. Особое внимание уделяется вопросам определения существенных условий, включения стандартных условий в договор, признания недействительными несправедливых условий, пределам свободы договора и юридической силе договоров с практическими примерами. При этом подчеркиваются как существующие пробелы в нормативных актах, так и трудности, возникающие в правоприменительной практике. Например, особое внимание уделяется таким проблемам, как одностороннее определение стандартных условий, неравномерная защита прав потребителей, а также рост числа судебных споров, вызванных неточностью или неопределённостью условий договора.

Aliyeva Maleyka İlham,
2nd year master's student, "Civil and Economic Law" specialty,
Civil Law Department, Law Faculty, Baku State University,
Lawyer, "FEBA" Housing and Construction Cooperative

CONTRACT TERMS

SUMMARY

The article provides a detailed study of the legal nature of civil contract terms, their functional role, and the normative-systemic tasks they perform in the formation of contractual relations. Since contract terms constitute the primary constructive elements that define the rights and obligations of the parties, their correct determination is crucial both for the implementation of the principle of freedom of contract and for the effective performance of contractual obligations. In this context, particular attention is paid to the classification of contract terms, including essential, standard, and incidental terms, as well as their theoretical and legal characteristics and their role in contractual relations.

The article also analyzes the legal regulation of contract terms within the framework of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan. Special attention is given to the determination of essential terms, the inclusion of standard terms in contracts, the invalidity of unfair terms, the limits of contractual freedom, and the legal validity of contracts, illustrated with practical examples. At the same time, both existing gaps in normative acts and difficulties arising in law enforcement practice are highlighted. For example, particular attention is paid to issues such as the unilateral determination of standard terms, unequal protection of consumer rights, and the increase in judicial disputes caused by the inaccuracy or ambiguity of contract terms.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 10.12.2025
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 20.01.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 26.01.2026